

Алымбаев Жээнбек
ТҮРКСТАН АССРдеги КӨЗ КАРАНДЫСЫЗДЫККА КАРАЙ УМТУЛУУ
АРАКЕТТЕРИ (1917-1924-жж)
Алымбаев Жээнбек
ПОПЫТКА БОРЬБЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТИ В ТУРКЕСТАНСКОЙ АССР (1917-1924)
Dr. Zheenbek Alymbaev
THE ATTEMPT TO STRUGGLE FOR INDEPENDENCE IN THE TURKESTAN ASSR (1917-1924)

УДК. 39: 573.2 (575.2) (04)

Аннотация. Макалада 1917-1924жж аралыгындагы Түрк АССРнин курамындагы элдердин өз алдынча мамлекет куруу идеясы үчүн күрөшүү аракеттерине анализ жүрүзүлөт. Макалада белгилегендей февраль революциясынан кийин «Кош бийликтин» жана Советтик режимдин шартында Түрк АССРнин аймагында улуттук маанайдагы алдынкы прогрессивдүү уюмдар түзүлүп, алардын катарына жадиттик уюмдар, «Алаш», «Туран», «Шуро-Исламия», «Букара» ж.б. кирген. Алдынкы багыттагы күчтөр аймакта келечекте мамлекеттин формасы, статусу боюнча жаны идеяларды көтөрүп чыгышкан. Натыйжада, «Кокон автономиясы», «Түрк мамлекетин» «Тоолуу кыргыз облусу» түзүү идеялары көтөрүлгөн. Мамлекеттүүлүк маселесин көтөргөндөрдүн алдынкы катарында Ж. Абдрахманов, А. Сыдыков, И. Арабаев, М. Чокаев, А. Фитрат, М. Кары, М. Тынышпаев ж.б. турушкандыгы белгиленет. Бирок, макалада белгиленгендей 1917-1924жж. көз карандысыздыкка карай умтулуу аракеттери ишке ашкан эмес. Совет бийлиги тарабынан аталган аракеттер саясий методдор аркылуу басылган.

Негизги сөздөр. советтик режим, кош бийлик, көз карандысыздык, жадидтик кыймыл, прогрессивдүү күчтөр.

Аннотация. В статье анализируется попытка борьбы за независимость Туркестанской Автономной Социалистической Советской Республики (ТАССР) в 1917–1924 годах. Как отмечается в работе, в условиях «двое власти» и в условиях советского режима на территории ТАССР возникло несколько национально-демократических движений, таких как «Алаш», «Туран», «Шуро-и-Исламия», «Бухара» и другие. Эти движения были ориентированы на выработку новых идей, касающихся создания форм и статуса национальной государственности. В результате на территории ТАССР зародилась идея создания таких автономий и государств, как «Кокандская автономия», «Туркестанское государство», «Горная кыргызская область». В рядах сторонников создания независимой государственности находились Ж. Абдрахманов, А. Сыдыков, И. Арабаев, М. Чокаев, А. Фитрат, М. Кары, М. Тынышпаев и другие. Однако в период 1917–1924 годов попытки реализации идеи создания самостоятельных или автономных государств не увенчались успехом. Со стороны советской власти эти попытки были подавлены с использованием политических методов.

Ключевые слова. советский режим, двойная власть, независимость, джадидизм, прогрессивные силы.

Abstract. The article analyzes the attempt to achieve independence by the Turkestan Autonomous Socialist Soviet Republic (TASSR) during the years 1917–1924. As noted in the paper, in the context of "dual power" and the Soviet regime, several national-democratic movements emerged within the territory of the TASSR, including "Alaş," "Turân," "Shuro-i-Islamiya," "Bukhara," and others. These movements were focused on developing new ideas concerning the formation and status of national statehood. As a result, the idea of establishing autonomous regions and states such as the "Kokand Autonomy," the "Turkestan State," and the "Mountain

Kyrgyz Autonomous Region" began to take shape within the TASSR. Among the supporters of independent statehood were figures such as J. Abdrahmanov, A. Sydykov, I. Arabaev, M. Chokayev, A. Fitrat, M. Kary, M. Tynyshpaev, and others. However, between 1917 and 1924, attempts to implement the idea of creating independent or autonomous states were unsuccessful. These efforts were suppressed by the Soviet authorities through political methods.

Key Words: *Soviet Regime, Dual Power, Independence, Jadidism, Progressive Forces*

1924-ж. түзүлгөн Кара-Кыргыз автономиялуу областынын 100жылдык юбилейин майрамдоо, 20-жылдардагы Түрк АССР курамына кирген азыркы Борбордук Азиядагы эгемен мамлекеттердин түзүлүш тарыхындагы «көз карандысыздыкка» карай умтулуу аркестерине анализ жасоо маселесин актуалдаштырат.

Борбордук Азия республикаларынын тарыхында 1917ж.октябрда Совет бийлиги орногондон кийин, 1918жылы 30-апрелде мурунку Түркстан крайынын курамына кирген (Закаспий, Самарканд, Жети-Суу, Сырь-Дарья, Фергана) областардын аймагынан 1918жылы 30-апрелде Түрк АССР түзүлгөн. Жарым кылымдан ашык мезгилде колониалдык доорду башынан кечирип, улуттук боштондукка жетүүнү саап келген Түркстан элдери 1917ж. февраль революциясынан кийин, өз алдынча мамлекеттүүлүккө ээ болуу үчүн, көз карандысыздыкка жетүү аракеттерин жүргүзө баштаган. 1917ж. февралдагы окуядан кийин, Түркстанда саясий активтүүлүк жанданып, саясий аренага жаны демократиялык күчтөрдү жетектөөгө умтулган алдыңкы саясий топтор уюшула баштаган. Түркстандагы саясий ан-сезимдин ойгонушуна, эл массасынын саясий активтүүлүгүнүн күчөшүнө сырткы факторлордун тийгизген таасири чоң экендигин баса белгилөө керек.

Европада башталган революциялык кыймылдар ХХк. башында Азия өлкөлөрүнө таркалып, ал мамлекеттерде антиимпериалистик, улуттук-боштондук кыймылдар жаралган. Тарыхтын тили менен айтканда ХХ к. башы «Азия» ойгонгон мезгил. Алсак Азиянын бир катар өлкөлөрүндө элдик революциялар болуп өткөн. Мисалы: 1908-1909жж. Кичи түрк революциясы. Улуу саясий ишмер М.Кемаль Ататүрктүн ишмердиги ушул революция учурунда башталганы белгилүү. Жарым колониалдык өлкө болгон 1905-1911жж. Иран буржуазиялык-демократиялык революциясы. Сунь Ятсендин жетекчилиги астындагы Синхай революциясы. Өзгөчө ХХ к. башында азыркы Туркия Республикасынын коомдук-саясий өнүгүүсүндө “Антанта” союзунун баскынчылыгына жана султандын бийлигине каршы улуттук-боштондук күрөш башталган. 1908жылдагы Кичи түрк революциясынан кийин пайда болгон жаны идеологиялык агым, түрк элинин ан-сезиминин өскөндүгүн көрсөткөн [2]. Туркия коомчулугундагы бул күрөштүн таасири, анын идеялары колониалдык эзүүдө жаткан Түркстан элдерине өз таасирин тийгизбей койгон эмес. Жогорудагы революциялардан кийин Азиянын бир катар өлкөлөрүндө эл массасынын социалдык күрөш учун болгон активтүүлүгү күчөп, алдыңкы революциялык идеялар таралып, улуттук мүнөздөгү жаны саясий агымдар жаралган.

Биздин пикирибизче, ХХк. башындагы Түркстандагы боштондук, көз карандысыздыкка багытталган кыймылдарды эки этапка бөлүп кароо зарыл: 1 этап: Колониалдык доордогу улуттук-боштондук кыймыл (Орто Азиядагы 1916ж улуттук-боштондук көтөрүлүш); 2 этап: Кош бийликтин («Үч бийликтин») жана Советтик режимдин шартындагы көз карандысыздыкка жетүү күрөштөрү.

Түрк АССРнин тарыхында 1917-1924жж. эркиндик үчүн күрөшүүнүн экинчи этабы- түрктөштүрүү аракети, пантюркизм идеясынын таралышы мезгили катары кароого болот. Албетте, түрктөштүрүү идеологиясы тарыхта XIX-XXкк. Осмон империясында, айрым пикирлер боюнча Батыш Европадан, Россиядан тараган деген пикирлер бар [2]. Көз карандысыздыкка карай, эркиндик үчүн күрөшүүнүн негизги идеологиясы бул-пантюркизм болгон. 1917ж. Петроградтагы февраль буржуазиялык-демократиялык революциясынан кийин өлкөдө «Кош бийлик» орногондугу белгилүү. Ал эми колониалдык режимден жаны гана кутулган Түркстанда көз карандысыздык үчүн күрөшүүнүн жаңы этабы башталат. Февраль революциясынан кийин Түрк АССР аймагында «Кош бийлик» эмес «Үч бийлик» орноп, озунун озгочолугу менен айырмаланган.

Жадиттик кыймыл. Жадидчилик кыймылдын көпчүлүгү Европадан, Россиянын, Уфа, Казань, шаарларынан, билим алышкан жергилүктүү элдердин алдынкы өкүлдөрү болушкан. Түркстан аймагында ХХк. башында Түркстан, Бухара шаарларында алгачкы жадиттик группалар түзүлө баштаган. 1898 ж. Кокон, 1899ж. Ташкент, Андижан шаарларында жадиттик мектептер ачылган. Жадиттик кыймылдын көрүнүктүү өкүлдөрү Мунаввар Кары, Махмудходжа Бехбуди, Садриддин Айни, Файзулла Ходжаев, Абдурауф Фитрид ж.б. болушкан [3.4]. Ал эми Кыргызстанда болсо, жадиттик мектептердин ачылышына 1901-1902 жылдары Уфа, Казань шаарларынан келген татар агартуучулар демилгечи болушкан. Пишпек, шаарында аялдардын жадид мектеби ачылган. 1914жылы анда 70 кыз окуп, алардын 20 кыргыз кыздары болсо, 1917 жылы окуучулардын саны 180ге жеткен [7.149]. Белгилей кетчү нерсе, орус-тузем мектептерине караганда, жаңы усулдук мектептерге эл көбүрөөк барган. Анткени жаңы -усулдук мектептер диний билим менен катар, жалпы билим, орус тилин да үйрөткөн. Ошондуктан жаңы-усулдук мектептер күн санап өсүп олтурган. Жаңы-усул мектептердин калк арасында аброюнун күн санап өсүшү, Түркстан администрациясын кооптонткон. Анткени бул мектептерде жадиттик жана пантюркистик идеялардын күчөшү байкала баштаган. Жадидтер кыймылынын мүнөздүү белгиси көз карандысыздык үчүн күрөшүү идеясы болгон. Ошол эле жадиттик кыймылдын негиз салуучусу Исмаил Гаспринский 1908 жылы Самаркандка келсе, 1910 жылы Садри Максуди бүт Түркстанды кыдырып чыкканы тарыхта белгилүү [10].

Саясий активтүүлүктүн жанданышына өз таасирин тийгизген Кыргызстанга келген, 5 түрктүн ролу туурасында да айтпай кетүүгө болбойт. 1914 жылы Орто Азияга беш түрк атуулу: Кушчубашы Селим Сами бей, Хусейин Кырымлы бей, Адил Хикмет-бей, Ибрагим Хаклыер бей, Эмруллях Башкем бей келишип, алар, Кытай, Памирге чейин барышкан [4.6]. Соодагер катары келишкен бул түрктөр 1914-1920жж. Түркстандын бир топ шаарларын кыдырышкан, Алар, 1916ж көтөрүлүш мезгилинде Шабдан баатырдын балдары Мөкүш менен Исамидинге Боом капчыгайында жолугушуп, көтөрүлүшкө кандай багытта жетекчилик кылуу туурасында сүйлөшүшкөн. Көтөрүлүштүн жетекчилерине кеп-кеңештерин айтышкан. Орус бийлигине нааразы болуп турган көтөрүлүштүн жетекчилери Анатолияга көчүүгө да даяр экендигин билгизишкен. Бирок, орус бийлиги бул беш түрктү куугунтука ала баштаган. Н. Куропаткиндин буйругу менен орус бийликтери бир нече ирет аларды камоого аракет жасашкан [5.59]. Чындыгында бул түрктөр агент болушкан. Алардын негизги максаты бул жактагы боордошторун, алдыңкы прогрессивтүү ойлоор менен таныштыруу, жадиттик мектептерди ачуу, түрк элдерин бириктирүү идеясын жайылтуу максатын көздөгөн.

Натыйжада, ХХк. башында чет мамлекеттерден билим алып, чыгыштын жана батыштын маданиятын көрүп, Түркстанды колониалдык режимден бошотуп өз алдынча мамлекет куруу идеясын көтөргөн жаштардын жаңы толкуну пайда болгон. Түркстандагы улуттук-боштондук идеологиясы, ушул жадиттик кыймылдын чөйрөсүнөн жаралган. Саясий аң-сезимдүүлүктүн ойгонушуна, прогрессивтүү идеялардын жаралышына, жаңы улуттук маанайдагы саясий уюмдардын түптөнүшүнө түздөн-түз таасирин тийгизишкен.

Демек, 1917жылдагы февраль буржуазиялык-демократиялык революциянын алдында Түркстанда сырткы факторлордун таасири астында, саясий аң-сезим жанданып, прогрессивтүү жаңы күчтөрдүн саясий аренага келиши, көз карандысыздык үчүн күрөштүн өнүгүшүнүн жаңы этабына кенири өбөлгө жараткан.

Улуттук маанайдагы коомдук-саясий уюмдар. Түркстандын аймагында февраль революциясынан кийин улуттук маанадагы уюмдар түзүлө баштаган. Бул уюмдардын түпкү максаты түрк элдеринин биримдиги үчүн күрөшүү, көз каранды эмес, эркин мамлекет куруу идеясын көтөрүп чыгышкан.

1917 ж. февраль буржуазиялык-демократиялык революциясынан кийин, Түркстанда жаңы саясий күчтөр пайда болгон. 1)Түркстан генерал-губернаторлугунун функциясын аткара баштаган Убактылуу өкмөт. Убактылуу өкмөттө реалдуу бийлик болгону менен анын социалдык базасы жок болгон. 2) Жумушчу, солдат, депутаттарынын Советтери. Түркстан Советтери европалык жумушчу, солдаттардын органы катары,

революциялык демократияны жакташкан. Советтердин социалдык базасы бар, бирок реалдуу бийликке ээ эмес болгон. Алсак, 1917-жылдын март-апрель айларында Түркстандын көптөгөн шаарларында жумушчу-солдат депутаттарынын Советтери пайда болгон. Маселен, Кыргызстандын аймагында алгачкы Советтер март айында Сүлүктүдө, апрель-июнь айларында Ош, Кызыл-Кыя шаарларында. 1917-ж. март айында эле Түркстан аймагында 17 жумушчу-солдат депутаттарынын Советтери пайда болгон, ал Советтердин курамы иш жүзүндө европалык улуттун өкүлдөрүнөн турган. Чындыгында булардын башында «европалык» катмардагы меньшевик-эсерлер туруп, жергилүктүү мусулман элдеринин түпкү мүдөөсүнө кызыккан эмес. 3) Улуттук маанайдагы жергилүктүү уюмдар. (Улуттук мүнөздөгү кыргыз коомдук комитеттери) Бул уюмдардын түпкү максаты түрк элдеринин биримдиги үчүн күрөшүү, көз каранды эмес, эркин мамлекет куруу идеясын көтөрүп чыгышкан. Бул саясий максатты көздөгөн уюмдардын жаралышына жадидтик кыймылдын кошкон салымы чоң болгон. Алсак, 1917-ж 14-мартта Ташкент шаарында ар түрдүү элдердин өкүлдөрүнөн, курамы 61 адамдан турган «Шурои Исламия» уюму түзүлгөн анын мүчөлүгүнө У.Ходжаев, Кары Мунаввар М.Бехбудий [9.261], ж.б. киришкен. «Шурои Исламия» уюмунун негизги максаты реформаторлук идеяларды таркатуу, улуттук демократияны курууга умтулуу, Түркстандагы мусулман элдеринин биримдигин бекемдөө, саясий аң-сезимдүүлүктү өстүрүү, жана калкты коомдук-саясий турмушка активтүү катыштыруу болгон. Ал эми Кыргызстандын аймагында болсо, «Алаш», «Туран», «Шурои-Исламия», «Букара» уюмдарынын бөлүмдөрү түзүлө баштаган. «Алаш-ордо» партиясынын активтүү мүчөлөрү А.Сыдыков, И.Арабаев, К.Тыныстанов, И.Айдарбеков, Ж.Абдрахманов ж.б. болушкан.

Демек, акыркы мезгилдеги ортоазиянын тарыхнаамасындагы изилдөөлөр белгилегендей, февраль революциясынан кийин Россияда Кош бийлик түзүлсө, Түркстанда үч бийлик жаралганын далилдешүүдө. Ал эми Казахстанда болсо, бир канча саясий күчтөрдүн пайда болгонун белгилешет изилдөөчөлөр. Аталган маселени жаны тарыхый булактардын негизинде изилдоо келечектеги актуалдуу маселелердин бири болуп саналат.

“Кокон автономиясы” (28 ноябрь 1917ж- 22 февраль 1918 жыл)

1917ж июлда Россияда Кош бийлик жоюлуп, бийлик Убактылуу өкмөттүн колуна өтөт. Саясий кырдаалдын өзгөргөнүнө байланыштуу Түркстандагы улуттук-демократиялык кыймылдын өкүлдөрү, улуттук маселени чечүүгө бардык аракеттерин жумшоого киришкен. Прогрессивдүү алдынкы жаштардын арасынан Түркстанды автономиялуу өлкөгө айландыруу идеологиясы жаралат. 1917ж. ноябрь айында «Шурои-Исламия» партиясынын өкүлдөрүнүн жетекчилиги «Кокон автономиясын» түзүү идеясын көтөрүп чыгышат. Алардын түпкү максаты мурунку Кокон хандыгынын ордуна Россиянын курамындагы өз алдынча автономиялуу мамлекетти түзүү болгон. 1917ж. 27 ноябрда Кокон шаарында жалпы мусулмандардын IV съезди чакырылат. Съезде Түркстанды башкаруу формасы жөнүндөгү маселе талкууга алынган. Съездин жүрүшүндө айрым катышуучулар большевиктик партиянын өкүлдөрүн катуу сынга алышкан. Көпчүлүк талкуудан кийин съездин катышуучулары автономиялуу Түркстан өкмөтүн(Убактылуу өкмөт) түзүү чечимин кабыл алышкан. Автономия өзүнүн парламентин мусулман жана мусулман эмес элдердин эсебинен түзүүнү максат кылган. “Убактылуу өкмөт” түзүлүп анын башына М.Чокаев М.Тынышпаев шайланган. «Кокон автономиясынын» жетекчилеринин бири М.Чокаевдин пикири боюнча Түркстан Россия менен саясий, экономикалык жактан тең ата мамиледе болуп, достукта жашоону көздөшкөн [1.67]. Бирок, Совет бийлиги бул автономиялуу өкмөттүн түзүлүшүнө биринчи эле күндөн каршы чыккан. “Кокон автономиясын” жоюу үчүн 1918жылы Москвадан Ташкенге К.Осиповдун жетекчилиги астында 11 эшелондон турган аскер жана артиллериялык күчтөрү келген [10.147]. Натыйжада «Кокон автономиясы» 1918ж. январда талкаланып, анын жетекчилери кугуунтука алынган. М.Чокаев чет мамлекетке качууга аргасыз болот.

“Түрк мамлекетин” түзүү идеясы. Ж.Абдрахмановтун замандаштарынын бири Т.Рыскулов 1922ж Түркстан Республикасын жана Түркстан Компартиясын – Түрк Республикасына жана Түрк Компартиясына айландыруу маселесин көтөргөн. Т.Рыскулов Түркстандын келечектеги мамлекеттик түзүлүшүнүн статусу, формасы туурасындагы идеяны көтөрүп чыккан. Ал: “Түркстанда улуттук-мамлекеттик реформа жүргүзүү керек. “Түрк АССР”нин конституциясын жоюу керек, анткени ал автономиянын духуна жооп бербейт” [1.102] деген. 1920ж. 20-январда откон бюродо Т.Рыскулов: “түрк элдеринин баарын бир “түрк” деген байрактын алдында бириктирүү зарыл, ал эми Түркстанды болсо -“түрк элдеринин өлкөсү”- деп атоо зарыл, таджиктерди кошо, калган этносторду келгин элементтер катары кароо зарыл” [6.290] -деген сунушун билдирген. Демек, Т.Рыскуловдун түпкү идеясы түрк элдеринин конфедерациясын түзүү болгон. Бул идея Түркстан Компартиясынын крайлык съездинде толук колдоого алынган. Ал съездге борбордон келген өкүлдөр В.Куйбышев, Я.Рутзутак, Ф.Голешенин ж.б. катышкан. Бирок бул «пантүркчүл» идея катары бааланып В.И.Ленин аны четке каккан. Жалпы Түркстан элдеринин конфедерациясын түзүү идеясын колдогондордун бири Ж.Абдрахманов болгон.

Ал съездге борбордон келген өкүлдөр В.Куйбышев, Я.Рутзутак, Ф.Голешенин ж.б. катышкан. Бирок бул сунушту В.И.Ленин «пантүркчүл» идея катары бааланып, аны четке каккан. Жалпы Түркстан элдеринин конфедерациясын түзүү идеясын колдогондордун бири Ж.Абдрахманов болгон.

“Тоолу кыргыз областын” түзүү идеясы. Түрк АССРнин курамындагы түрк элдеринин өз алдынча мамлекет куруу идеялар 20-жылдары улана берген. Кыргыз элинин белгилуу инсандары А.Сыдыков, Ж.Абдрахманов, И.Арабаевдер 1922-ж. “Тоолуу кыргыз” облусун түзүү идеясын көтөрүп чыгышкан. 1922-ж. март айындагы Бүткүл Түркстан Советтеринин XIII съездинде А.Сыдыков Түркстан Аткаруу комитетинин алдына “Кыргыз Тоолуу” областын түзүү маселесин коюп, алдын ала макулдук алган. Ал эми 1922-ж. 25-мартында болсо Түркстан Республикасынын курамындагы “Тоолу кыргыз” областын түзүү чечими да чыгарылган [7.120]. Бирок, ич ара пикир келишпестиктердин жана борбордун түздөн-түз көрсөтмөсү менен кабыл алынган чечим жокко чыгарылган.

Жыйынтыктап айтканда, 1917-1924-жж аралыгын Түрк АССРнин тарыхында эгемендүүлүк үчүн күрөшүү аракеттеринин башаты катары кароо зарыл. Колониалдык доордогу боштондук кыймылдар айырмаланып, XXк. 20-жылдарында уланган боштондук күрөштөр «түрк элдеринин биримдиги», «автономиялуу мамлекет түзүү», «түркстан элдеринин эркиндиги» деген боштондук идеологиясы менен уланган. Кыргызстандын мамлекеттин түптөөгө чон салым кошкон Ж. Абдрахманов А.Сыдыков, И.Арабаев сыяктуу улуу инсандар менен катар М.Чокаев, А.Фитрат, М.Кары, М.Тынышпаев, А.Букейханов ж.б. өз өмүрлөрүн арнашкан. Совет мамлекетинин тарыхында 20-жылдардын аягында калыптана баштаган административтик-тоталитардык “буйрукчул” системанын кесепетинен, алар саясий репрессиянын курмандыктары болушту. Кырчын кезинде кыйылышты.

Демек, Түркстанда боштондука чыгуу аракети колониалдык доордо башталып, “Кош бийликтин”(Үч бийликтин), Советтик режимдин шартында да аркандай формада улана бергени көрүнүп турат. Кара-кыргыз автономиялуу обастынын түзүлүшүн 100жылдык тарыхына кайрылып жатып, өз алдынча мамлекет куруу, эгемендүүлүккө ээ болуу, тарыхый татаал жолдорду басып өткөндүгүн тарыхый фактылар айгинелеп турса, 1917-1924жж Түрк АССР аймагындагы көз карандысыздыкка карай умтулуу аракеттерин изилдөө, ага тарыхый баа берүү алдыдагы илимий изилдөөнү талап кылуучу маселердин бири экендиги шексиз.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Агзамходжаев, Саидакбар. "История туркестанской автономии (Туркистон мухторияти)." Т., 2006
2. Надеин-Раевский В. История пантюркизма и его современные сторонники. Ч.1. Пантюркизм: основные вехи истории. //Users/user/Downloads/istoriya-pantyurkizma-i-ego-sovremennye-storonniki-chast-1-pantyurkizm-osnovnye-ve
3. Алимова Д.А. Джадидизм в Средней Азии. Пути обновления, реформы, борьба за независимость. -Ташкент, 2000
4. HatunoğluN. Buharadaki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar//Sütad. – 2015-ж., güz.
5. Абдыкулова Р. Туркстан хандыктары менен Осмон мамлекетинин байланыштары.Султандык архив документтеринде.-Бишкек,-2015
6. Рыскулов Т Рыскулов Т Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана (Сборник главнейших статей, докладов, речей и тезисов). С предисловием автора. Часть I. 1917—1919. - Ташкент, 1925.
7. К. Курманов. Политическая борьба в Кыргызстане: 20-е годы.-Бишкек, 1997.
8. Р.М. Абдуллаев, С.С. Агзамходжаев, И. А. Алимов. Туркестан в начале XX века: К истории истоков национальной независимости.-Ташкент, 2000.
9. Enver Kapağan. Alaş Orda Partisinin Kazak Aydınlanmasına Etkisi//Journal of World of Turks.-2015.
10. **Туркстан в начале XXвека: К истории истоков национальной независимости.**-Ташкент, 2000